

УДК 364-785.14-055.1]: 355.1

Чайкіна Н.О.,

*PhD., к.психол.н., доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, nataliyachaikina@gmail.com**Україна, м. Полтава*

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЮНАКІВ ДО СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

У статті аналізується сутність процесу адаптації юнаків до строкової служби, як цілісної соціально-психологічної системи. Суттєвими є різні впливи на даний процес: статево-вікові особливості розвитку юнаків, специфіка професіоналізації, наявність обмежень матеріально-економічного характеру і нестійкість емоційних станів.

Розкрито смислове значення диспозиційно-рефлексивного підходу до розвитку образу «Я»-військовослужбовця у молодих строковиків. Адаптивні стратегії поведінки особистості в військовому колективі виявляються як у формально-зовнішньому пристосуванні до армійських умов так і в ситуаційно-реактивному типі поведінки. Розглядаються стадії і ступені адаптаційного процесу: зовнішня переорієнтація, організація, акомодация, асиміляція.

Аналізується адаптаційний потенціал людини і професійні кризи військовослужбовців, які проявляються у особистісній дезадаптації. Наводяться дані дослідження характеру адаптації строковиків до військової служби, який проявляється у спрямованості на взаємодію з іншими людьми, у можливості прояву комунікативних здібностей, налагодженні емоційних стосунків із співслужбовцями, у готовності до змін професійного і особистісного життя, прагненні засвоювати формальні і неформальні норми поведінки і адекватно реагувати на різні штатні і нештатні ситуації. Дезадаптація пов'язана як зовнішньо: з новим оточенням, із структурою військової служби, навчання в ній, новими вимогами і обов'язками, так і внутрішньо: з дезінтеграцією у психічних станах, порушенням гомеостазу особистісних властивостей із-за психологічної невідготовленості до строкової служби.

Акцентується увага на використанні активних методів навчання адекватним способам спілкування і взаємодії через застосування тренінгових програм, ділових і рольових ігор.

Ключові слова: строковики, адаптація, образ «Я»-військовослужбовця, диспозиційні і рефлексивні властивості, професійні кризи, ризики дезадаптації.

Постановка проблеми. Військова служба в лавах Збройних Сил України відноситься до різновидності суспільно-корисної діяльності в особливих умовах. Основний контингент військовослужбовців строкової служби складають юнаки 20-30 років. Формування особистості молодого солдата – складний цілісний процес, який обумовлений сполученням цілого ряду соціальних, психологічних і педагогічних чинників, що потребує теоретичного осмислення і емпіричного вивчення. Для сучасної психології аксіомою стало положення про визначну роль мотивації в процесі адаптації людини до умов виконання певної діяльності. Чим сильніше є прагнення й намагання особистості стати суб'єктом якогось конкретного виду діяльності, тим ефективною і успішною буде адаптація її до такої активності, легше і інтенсивніше формуватимуться необхідні вміння та навички. Управління адаптацією є можливим лише на основі знання особливостей, структури, динаміки і механізму адаптації та формування її адаптивних стратегій в особливих умовах дій. Якщо розвиток є стратегія життя, то адаптація – це тактика, яка дозволяє людині засвоювати зміни і в той же час самозберігатися, забезпечуючи тим самим можливість подальшого руху.

Мета роботи. Метою публікації є з'ясування сутності процесу адаптації молодих строковиків до особливих умов військової служби у Збройних силах України, її психологічних складових і чинників процесу дезадаптації.

Виклад основного матеріалу. Для військовослужбовців процес професіоналізації є досить актуальним, бо

означені цілі безпосередньо визначають життєдіяльність Збройних сил як соціально-психологічної системи. Яскравим прикладом досягнення цілей професіоналізації є поведінка призовника і його становлення як повноправного члена армійської спільноти. Розвиток особистості в цьому напрямку відбувається під впливом професіоналізації, тобто набуття військового досвіду і засвоєння армійських настанов.

Теоретичну основу дослідження формують праці вчених, в яких вивчаються процеси адаптації в площині систематизації професійно важливих якостей у відповідності із структурою особистості. Серед них такі знані імена, як Б.Г. Ананьєв, А.А. Деркач, Е.П. Ільїн, Е.А. Клімов, Ю.П. Поварьонков, А. Реан, які наголошують на тому, що на процес адаптації впливають способи поведінки в контексті професійної діяльності і стиль життя в цілому. Особливе значення мають праці у межах військово-психологічних досліджень М.І. Дяченко, В.Д. Кислого, М.С. Корольчука, П.П. Криворучко, Г.В. Ложкина, М.А. Малахова, В.М. Невмержицького, О.Д. Сафіна та інших стосовно пошуку зв'язку між труднощами у процесі адаптації молодших офіцерів і відхиленнями від службових та моральних норм у їх службовій діяльності. Такі вчені як Г.О. Балл, Т.Н.Вершиніна, О.О.Кокун., М.В.Макаренко, Н.О.Чайкіна, С.М. Чистякова, Т.В. Шадріна та інші розглядають працівника, який у своєму професійному розвитку проходить певні стадії адаптації/дезадаптації і кризи, в результаті яких формуються диспозиційно-

рефлексивні властивості, мотивація і образ «Я»-спеціаліст, як важливі психічні новоутворення і інтегральні регулятори професійного становлення фахівця.

Аналіз основних підходів до вивчення професійної адаптації (системно-структурного, процесуально-динамічного, діяльнісного) показав, суттєву відмінність їх між собою, і в той же час взаємодоповненість один одному. Вони можуть бути об'єднані у межах диспозиційно-рефлексивного підходу, який дозволяє зрозуміти і дослідити об'єкт, умови, механізми, хід і динаміку професійної адаптації спеціаліста.

Включаючись у систему відносин в військовому колективі, постійно вирішуючи бойові задачі, юнак формує свій образ «Я»-військовослужбовець. З одного боку адаптація в військовому середовищі має великий вплив на становлення особистості, а з іншого – характер адаптаційного процесу значною мірою регулюється і спрямовується самою особистістю, залежить від особистісних якостей військовослужбовця. Належить визначити, що для більшості військовослужбовців строкової служби в сучасній Українській армії характерна невисока мотивація до проходження служби, прагнення ухилитися від призову (вступ до вузу, фальшива хвороба, виїзд за кордон, тощо), хоч є певна частка таких, що охоче реалізує патріотичні мотиви. Важливим чинником, який зумовлює негативно-нейтральне ставлення юнаків до військової служби є її неперспективність для особистісного розвитку та подальше ускладнення життєдіяльності із-за наявності обмежень матеріально-економічного характеру і нестійкості емоційних станів. В. Васютинський [1] наголошує також на вплив статево-вікових характеристик юнаків на адаптацію до строкової служби. Вік 18-20 років для юнака це важливий етап його особистісного розвитку, коли формуються певні способи самоствердження і конкурентні форми поведінки (боротьба, протистояння, конфлікти). У міжособистісних стосунках проявляється завищена роль інструментальних цінностей, які можуть легко виходити за межі, так би мовити «розумної достатності», набуваючи агресивних, асоціальних форм, що буває особливо небезпечним в умовах замкнутості, відгородженості від широкого соціального оточення. У статево-вікових стосунках солдат і молодших офіцерів можливість адекватного та регулярного задоволення сексуальних потреб є дуже обмеженою, що неминуче призводить до виникнення і загострення низки специфічних потреб. Йдеться мова не стільки про неадекватні шляхи задоволення сексуальних потреб, скільки про пов'язані з такими шляхами різноманітні порушення поведінки, які притаманні юнацькому віку. Належність до масової культури, перебування на середньому інтелектуальному рівні, зумовлюють схильність багатьох військово-службовців підпадати під вплив замкнутого армійського середовища, в якому часто домінують не досить адекватні способи саморегуляції і самоствердження. Таким чином, спостерігається дихотомічність корисності військової служби: питома чисельність військовослужбовців із низьким рівнем інтелектуального і особистісного розвитку з однієї сторони – підвищують соціально-психологічну проблемність армійських колективів, що ускладнює психологічну адаптацію воїнів, а з іншої –

перебування в армії для них може бути корисним і найсприятливішим для особистісного становлення. Яка з цих двох тенденцій переважатиме – залежить від багатьох чинників та обставин самої військової служби.

Саме тому, застосовуються різні адаптивні стратегії поведінки особистості в військовому колективі, які виявляються у формально-зовнішньому пристосуванні до армійських умов, ситуаційно-реактивному типі поведінки. Адаптивна стратегія значним чином залежить від особистості, системи її відносин і цінностей та від диспозиційних характеристик особистості.

В процесі соціально-психологічної адаптації військово-службовців можна виділити кілька ступенів. Перша стадія – зовнішня переорієнтація, на якій відбувається знайомство з новою соціальною ситуацією: суттю військової служби, її значення у суспільстві, придбання військово-технічних знань, оволодіння спеціальністю; критеріями оцінки дій виступають: рівень виконання службових обов'язків, дотримання військової дисципліни, розпорядку дня і витривалість фізичних навантажень; нормами поведінки і уставними відношеннями є: вимогами командирів до особистості і встановлення субординаційних і координаційних взаємовідносин, які регламентовані статутом. На цьому етапі адаптація для юнаків, як зазначає П.П. Криворучко [3] буде обумовлена різким обмеженням спілкування з близькими, рідними і друзями, обмеженням в раціоні харчування та збільшення примусового формального одностатевого спілкування, відпочинку і побуту, стимулювання агресивних форм поведінки, що викликає розгубленість, невпевненість і стрес. Істотно змінюється весь спосіб життя і діяльності – інтенсивне фізичне навантаження, необхідність безумовної підлеглості старшим, обмеженість у виборі і прийнятті рішень та прояві ініціативи, форм самовираженості і індивідуальності ускладнюють можливість для реалізації своїх здібностей і особистісного потенціалу.

Друга стадія – організація, на якій військово-службовець переорієнтуючись визнає головні елементи нової системи цінностей, але зберігає попередню установку. Через певний час стан внутрішнього дискомфорту, нудьги по минулому послаблюється і основні життєві функції організму приходять в норму, відбувається виробничо-технологічна адаптація до вимог навчально-виховного процесу і обов'язків військовослужбовців. Надбання військово-технічних знань і оволодіння спеціальністю дозволяє юнаку проявляти індивідуальність у відстоюванні своєї позиції.

Третя стадія – акомодация, коли колектив під впливом особистості починає признавати його індивідуальність і міняє відношення до військово-службовця.

Четверта стадія асиміляції означає наявність ідентифікації з групою та референтну спрямованість військово-службовця.

Значну роль у процесі адаптації до строкової служби відіграє адаптаційний потенціал людини. Це від'ємна частка між «Я»-базовим і «Я»-ситуаційним, яка характеризує ступінь можливостей особистості включитися як в нові умови соціального середовища, так і в ті, що перебувають в постійних змінах. Він

пов'язаний з адаптивними здібностями особистості, тобто тими уміннями та навичками адаптації, які індивід набуває в процесі життєдіяльності. Якщо військовослужбовцю притаманна висока ступінь адаптаційного потенціалу, то він прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перепони, вдосконалювати армійські процеси. Низька ступінь адаптаційного потенціалу характеризується пасивним сприйняттям норм, оцінок, способів діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси (Н. Чайкіна, 2012). В результаті – при зустрічі військовослужбовця з певними об'єктивними труднощами, екстремальними ситуаціями, коли наявна потенційна загроза для здоров'я і життя може з'явитися виробничо-технологічна дезадаптація, коли ускладнюється процес засвоєння характерних умов і особливостей військової служби, форм і змісту професійної підготовки. Соціально-психологічна дезадаптація, як підкреслює М.А. Малахов [4] може виникати через проблеми у міжособистісному спілкуванні через стиль керівництва безпосередніх командирів і особливості стосунків у колективі, наявність комунікативного дисонансу чи бар'єрів з колективом і командиром, які підкреслюють його некомпетентність і недостатню психологічну підготовленість до військової служби, що ускладнює входження в систему внутрішньо групових стосунків, формування аналітико-синтетичного мислення і поведінки. Особистісна дезадаптація виникає через неузгодження між «Я»-базовим і «Я»-ситуаційним у формуванні образу «Я»-військовослужбовець, коли не має розуміння важливості строкової служби як для самого себе, так і для суспільства, відсутні особистісні перспективи і професійний смисл, що проявляється у нервово-психічних розладах, афективних реакціях, гострих стресових розладів. В.М. Невмержицький зазначає [5], що для розуміння значення особистісних факторів у ході адаптації до служби необхідно мати інформацію про: соціальний досвід військовослужбовця; основні мотиви служби; рівень загальної освіти; здібності до оволодіння конкретною спеціальністю; типологічні особливості темпераменту та характеру.

Якщо умови діяльності не відповідають прагненням військовослужбовця, він не бачить можливості задовольнити свої потреби у ході професійної діяльності, у нього спостерігається послаблення, чи, навіть, зникнення необхідних (базових) мотивів. Це може спонукати його до пошуку нових видів діяльності в іншій професійній сфері.

Дослідження професійної адаптації строковиків проводилося серед 50 військовослужбовців 1-го періоду служби. Дані засвідчили, що для 52% юнаків-строковиків характерна адаптованість до військової служби, яка проявляється у них в середньому рівні тривожності (68%), ригідності (58%), помірній субмісивності (56%), емоційності (54%), фрустрації (52%), помірній дружлюбності (50%), агресивності (48%) і спрямованості на взаємодію з іншими людьми (36%). Молоді юнаки, які прибули для проходження служби відмічають, що розпочинають службу в підрозділах, де створені оптимальні умови діяльності і життя, є можливість проявити себе в армійському середовищі, що сприяє адаптаційному процесу. Спрямованість на взаємодію з іншими людьми дає можливість проявляти комунікативні здібності, налагоджувати емоційні стосунки із співслужбовцями. Вони готові до змін професійного і особистісного життя, прагнуть засвоювати формальні і

неформальні норми поведінки і адекватно реагувати на різні штатні і нештатні ситуації.

Для 48% юнаків-строковиків характерна дезадаптація до військової служби, яка проявляється у відчутті залежності від впливу оточення (88%), емоційному дискомфорті (48%), не прийнятті інших (46%) і себе (20%), критичності і ворожості до дійсності (44%), спрямованості на себе (42%), не стійкої субмісивності (32%). Такі молоді солдати підпадають під вплив замкнутого військового середовища зі своїми уставними і не уставними нормами і стереотипами, в яких часто домінують не досить адекватні способи саморегуляції та самоствердження, що підвищує соціально-психологічну проблемність військових колективів, а відтак ускладнює психологічну адаптацію майбутніх воїнів. Соціальна ситуація строковика пов'язана з примусовістю проходження служби, тому в цей період активно проявляються способи самоствердження, як захисні реакції на активні впливи нових середовищних умов життєдіяльності. Ці солдати субмісивно нестійкі, самовпевнені, не звертають увагу на поради і думку оточуючих. Часто в військовому колективі їх недолюблюють, хоч така властивість можливо у них сформувалася після повторних розчарувань і відчуження з боку оточення. Надмірна емоційна ізоляція від звичного середовища призводить до позбавлення можливостей прояву себе як індивідуальності, що заохочується і офіцерами. Все це підвищує ворожість і критичність, які проявляються у високій тривожності, фрустрації, що суттєво впливає на рівень адаптації у Збройних силах.

Молодий солдат повинен звикнути до нового розкладу дня, підвищеному режиму фізичних навантажень, до форми одягу, умов побуту і відпочинку, до нових форм спілкування і взаємодії з людьми, а інколи і нових кліматичних природних умов. Нова соціальна ситуація викликає у деяких молодих солдат почуття непевненості і навіть розгубленості, що проявляється у емоційному дискомфорті, вони часто сумують за минулим, звичним. Тому їх дезадаптація пов'язана як зовнішньо: з новим оточенням, із структурою військової служби, навчання в ній, новими вимогами і обов'язками, так і внутрішньо: з дезінтеграцією у психічних станах, порушенням гомеостазу особистісних властивостей із-за психологічної невідповідності до строкової служби.

Висновки. Професійне функціонування військово-службовця детерміновано протиріччям між вимогами професійної діяльності і військової спільноти, з одного боку, і можливостями, здібностями, індивідуальним стилем діяльності, спілкування, потенціалом і життєвим досвідом – з іншої. Результати проведеного дослідження свідчать, що процес дезадаптації пов'язаний із дисфункцією, диспропорцією між роллю солдата (субординація і навчання) та особистісними якостями суб'єкта адаптації.

Успішне опанування характерних особливостей і умов військової служби дає можливість покращити диспозиційно-рефлексивні характеристики, спрямованість інтересів та стильову поведінку адаптанта, що дозволяє розробити рекомендації по оптимізації психологічної адаптації до сучасних умов військової служби. Найбільш ефективними шляхами керування адаптацією виступає дуалізм роботи психолога з командирами і начальниками підрозділів, заступником з виховної роботи і капеланом стосовно надання психологічних знань про особливості розвитку особистості молодого людини і організацією психологічної допомоги військовослужбовцю. Доречно із строковиками

використовувати активні методи навчання адекватним способам спілкування і взаємодії через застосування тренінгових програм, ділових і рольових ігор, що допоможе військовослужбовцю позбавитись від нереальних прагнень і очікувань, сформує вміння оперативно реагувати на раптові зміни, які пов'язані з професійною діяльністю та забезпечать психологічну компетентність і результативність соціально-психологічної адаптації до умов військової служби.

Література

1. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти: монографія / Вадим Васютинський; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К.: [Золоті ворота], 2010. — 119 с.
2. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / Л.А. Коростылева. — СПб.: Речь, 2005. — 222 с.
3. Криворучко П.П. Психологічне забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів: Навчальний посібник. — Київ: МО України КІСВ, 1999. — 78 с.
4. Малахов М.А. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців-контрактників до діяльності в особливих умовах: автореф. дис....канд. психол. наук: 19.00.09 / Нац. ун-т цивільного захисту України. — Х., 2011. — 20 с.
5. Невмерзичук В.М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності: автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — К., 2002. — 19 с.
6. Реан А.А. Психология адаптации личности: анализ, теория, практика / А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. — М.: Прайм-Еврознак, 2006. — 479 с.
7. Тимофеев Ю.П. Психологічні чинники адаптації молодших офіцерів до діяльності в особливих умовах: автореф. дис.... канд. псих. наук: 20.02.02. — Київ, 2012. — 16 с.
8. Чайкіна Н.О. Модель адаптивної стратегії фахівця / Психологія і особистість: науковий журнал. № 2 (12). Київ-Полтава, 2017. — С. 310-318.

Chaykina N.A.,

PhD in Psychology, Doctor of Philosophy, associate professor of Psychology
Department Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, nataliyachaikina@gmail.com

Ukraine, Poltava

PROBLEMS OF YOUNG BOYS' ADAPTATION TO THE LONG-TERM MILITARY SERVICE

In the article the essence of the adaptation process of young boys to the military service as a holistic socio-psychological system was analyzed. In article were described different significant influences on this process such as sexual and age-old peculiarities of young boys' growth, specialization of professionalism, presence of material and economic constraints, and instability of their emotional states.

The semantic significance of the dispositional-reflexive approach to the development of the image "I am a soldier" in young recruits was discovered. Adaptive strategies of personality behavior in the military team are manifested both in formally-external adaptation to the military conditions and in situational-reactive behavior. The stages of the adaptation process such as external reorientation, organization, accommodation, assimilation were considered.

The adaptive potential of personal and professional crisis that could be in soldiers which are manifested in personal non-adaptation was analyzed. In article was given a data about the nature of military personnel adaptation to military service, which manifests itself in the focus on interaction with other people, in the ability to manifest communicative abilities, establishment of emotional relationships with cohabitants, in readiness to the changes in professional and personal life, desire to conduct formal and informal norms and adequately respond to different staffing and emergency situations.

Non-adaptation is connected both externally: with the new environment, with the structure of military service and studying in it, new requirements and responsibilities, as well as internally: with disintegration in mental states, violation of homeostasis of personal qualities due to psychological non-preparedness for long-term military service.

In article attention was emphasized on the use of active methods of teaching adequate ways of communication and interaction through the use of training programs, business, and role-playing games.

Key words: military personnel, recruits, adaptation, image "I am a soldier", dispositive and reflexive properties, professional crises, risks of non-adaptation.

9. Ярошок Ю.В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності: автореф. дис.... канд. псих. наук: 20.02.02. — Хмельницький, 2000. — 18 с.

References

1. Vasyuty`ns`kyj V.O. Psy`xologichni vy`miry` spil`noty`: monografiya / Vady`m Vasyuty`ns`kyj; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К.: [Zoloti vorota], 2010. — 119 s.
2. Korostyleva L.A. Psihologiya samorealizatsii lichnosti: zatrudneniya v professionalnoy sfere / L.A. Korostyleva. — SPb.: Rech, 2005. — 222 s.
3. Kry`voruchko P.P. Psy`xologichne zabezpechennya profesijnoyi diyal`nosti vijs`kovy`x specialistiv: Navchal`nyj posibnyk. — Ky`yiv: MO Ukrainy` KISV, 1999. — 78 s.
4. Malaxov M.A. Social`no-psy`xologichna adaptaciya vijs`kovosluzhbovciv-kontraktny`kiv do diyal`nosti v osobly`vy`x umovax: avtoref. dy`s....kand. psy`xol. nauk: 19.00.09 / Nacz. un-t cyvil`nogo zahy`stu Ukrainy`. — X., 2011. — 20 s.
5. Nevmerzhy`cz`kyj V.M. Psy`xologichni determinanty` adaptaciyi vijs`kovosluzhbovciv strokovoyi sluzhby` do osobly`vy`x umov diyal`nosti: avtoref. dy`s... kand. psy`xol. nauk: 19.00.07 / In-t psy`xologiyi im. G.S. Kostyuka APN Ukrainy`. — K., 2002. — 19 s.
6. Rean A.A. Psy`xologiya adaptacyi` ly`chnosti`: analiz, teoriya, prakti`ka / A.A. Rean, A.R. Kudashov, A.A. Baranov. — M.: Praym-Evroznak, 2006. — 479 s.
7. Timofeyev Yu.P. Psy`xologichni chy`my`ky` adaptaciyi molodshy`x oficeriv do diyal`nosti v osobly`vy`x umovax: avtoref. dy`s... kand. psy`x. nauk: 20.02.02. — Ky`yiv, 2012. — 16 s.
8. Chaykina N.O. Model` adaptivnoyi strategiyi faxiv`cya / Psy`xologiya i osoby`stist`: naukovy` zhurnal / N.O. Chaykina. — № 2 (12) — Ky`yiv-Poltava, 2017. — S. 310-318.
9. Yaroshok Yu.V. Regulyaciya psy`xichnoyi napruzhennosti vijs`kovosluzhbovciv v ekstremal`ny`x umovax sluzhibovo-bojovoyi diyal`nosti: avtoref. dy`s... kand. psy`x. nauk: 20.02.02. — Xmel`ny`cz`kyj, 2000. — 18 s.